

**ULUSLARARASI
İNANÇ TURİZMİ VE
ESHAB-I KEHF SEMPOZYUMU**

**20 – 22 Eylül 2012
KAHRAMANMARAŞ**

EDİTÖR

Seydihan KÜÇÜKDAĞLI
Serdar YAKAR

YAYIN KURULU

A. Turgay İMAMGİLLER
Seydihan KÜÇÜKDAĞLI
Prof. Dr. Mehmet ÖZKARCI
Yrd. Doç. Dr. Hamza KARAOĞLAN
Ertuğrul KAZANCI
Belma GEMCİ
Ökkeş GÖKÇE

ISBN:

978-605-86188-4-8

BASKI

Öncü Basımevi
0312 384 31 20

TASARIM

Noya Medya

İLETİŞİM ADRESİ:

İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
GMK Bulvarı Atatürk Parkı
Sabancı Kültür Merkezi / Kahramanmaraş
Tel: +90 344 235 15 00 - Faks: +90 344 235 15 01
iktm46@kultur.gov.tr
www.kahramanmaraskulturturizm.gov.tr

Birinci Basım: Ekim 2013

Bu eser İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından hazırlanarak,
Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı finansı ile bastırılmıştır.

ASHAB-I KEHF'İN İZİNDEN ARPASUS VE ARABİSSOS'U AFŞİN'E DÖNÜŞTÜREN TARİHİ SÜREÇ¹

Yrd. Doç. Dr. Necati DEMİR*

ÖZET

Bu bildiri 20-22 Eylül 2012 tarihleri arasında Kahramanmaraş ilinde gerçekleştirilen “ULUSLAR ARASI İNANÇ TURİZMİ VE ESHA-I KEHF SEMPOZYUMU”nda sunulmuştur. Bildirinin başlığı “*Ashab-ı Kehf'in İzinden Arpasus ve Arabisos'u Afşin'e Dönüştüren Tarihi Süreç*”tir. Bu bildiri-
de, Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesinin topografik ata isimleri olan Arpasus, Arap'su, Ebsus (İbsos) ve Arabissos'un, tarihi süreç içinde değişerek Efsus (Yarpuz)'a nasıl dönüştüğü incelenmiştir.

SUMMARY

This paper is presented “International Symposium On Religious Tourism and Eshab-ı Kehf” in Kahramanmaraş (a province of Turkey) between 20 and 22st September 2012. The title of paper is “*The Historical Process That Arpasus and Arabisos Transforming Into Afşin With Background Of Eshab-ı Kehf*”. In this paper is observed, Arpasus, Arap'su, Ebsus (İbsos) and Arabissos, those are the topographical names of Afşin, that is a county of Kahramanmaraş, how transformed into Efsus (Yarpuz) with changed historical process.

Anahtar Sözcükler

Arabissos, Arbisos, Ebsus, Yarpuz

*KSU İlahiyat Fakültesi, ndemir@ksu.edu.tr

1.Efsus isminin Topografik Ata² İsimleri: Arpasus-Arabisos-Efsus

Afşin'in antropolojik atası olan "Efsus (Yarpuz) nahiyelerini güneyden ve batıdan Anti Toros Dağları'nın kolu olan yüksekliği 3000 metreyi bulan Binboğa ve Berut Dağları çevrelemektedir. Deniz seviyesinden 1240 metre yüksekte bulunan Efsus'un Atlas Yazısı denilen kuzey ve doğu yönlerinde geniş ovalar bulunmaktadır. Hurman, Söğütlü ve Göksun Çayları ile ve bunların birleşmesiyle büyüyen Ceyhan (yerli halkça buna, orta zamanlarda olduğu gibi bugün de Cahan adı verilmektedir) Nehri ile sulanan Elbistan Ovası eski çağdan intikal eden kadim şehirlerin enkazı ve höyüklerle doludur. Hitit ve Komagenlerin devrine ait olan Tilhöyük, Karaelbistan, Ozanhöyük, Karahöyük, Çavlıhan, Telifşin, Mehre, Huni ve Efsus höyükleri gibi harabeler bulunmaktadır. Eski ve orta çağlarda Afşin, yörenin en büyük yerleşim merkezi olmuştur." (Yinanç, 1965; 223). 7. asırda İslam akınları karşısında Bizans'ın güçlü garnizon kenti olup 643'lerden sonra da tarihte Arabissos Kalesi adıyla geçen kent, tahrip olup yıkılır (Uçar, 1990; 68; Demir, yayıma hazır Afşin ve Yöresi Tarihi)³, Müslüman Arapların bölgedeki iki asırlık hakimiyetinden sonra üç asır tekrar Bizans, Haçlılar ve Ermeni nüfuzu altında kaldı. Malazgirt zaferini kazanan Sultan Alparslan huzuruna kabul ettiği komutanlarını Anadolu'nun fethine memur ederek ele geçirecekleri toprakları kendilerine, sonra da varislerine ikta edeceğini bildirince birçok Türk komutanı Anadolu'da fetihlere başladılar. "Bu komutanlardan biri olan Çavuldur Bey de Maraş ve Sarız'ı

1 Yrd. Doç. Dr. Necati Demir, KSU ilahiyat Fakültesi Öğr. Üyesi.

2 Günümüzdeki yerleşim yerlerinin tarihteki ata isimlerine bir açıklık getirmek amacıyla bu kavramı kullanıyorum. Bir yerleşim yerinin tarihteki ata ismi, topografik ve antropolojik olmak üzere ikiye ayrılmalıdır. Günümüzdeki bir coğrafyanın topografyasının tarihte de aynı olması büyük ihtimal dahilindedir. Ama günümüzdeki bir toplumun antropolojisinin tarihte de aynı olması küçük bir ihtimaldir. Çünkü bir coğrafyada çok çeşitli toplumlar yaşamakta ama coğrafyanın topografyası değişmemektedir. Örneğin Anadolu Coğrafyası yazılı tarih içerisinde, değişmediği halde üzerinde kaybolan ve varlığını sürdüren birçok toplum yaşamış ve yaşamaya devam etmektedir. Luwiler, Hititler, Asurlular, Lidyalılar, Persler, Makedonlar, Selevkoslar, Romalılar, Bizanslılar, Müslüman Araplar, 1071 Malazgirt Zaferinden sonra da belirgin olarak Türkler yaşamış ve yaşamaktadır. Bu yüzden Afşin'in Efsus, antropolojik atası, Arabissos ise topografik atasıdır.

3 Muhammed b. Sirin Efsus şehrinin, Halife Ömer zamanında Şimali Suriye Emiri tarafından tahrip edildiğini söyler. Abbasilerin ilk devirlerinde Müslümanların Bizans'a yapmış oldukları sefer ve gazaların tarihini yazmış olan Muhammed b. A'iz de aynı malumatı verir: Umeyr b. Sa'd, Ömer b. el-Hattab'ın yanına geldi ve şunları söyledi: Bizimle Rumlar arasında, Arbessüs denilen bir şehir var. Buranın halkı, bizim gizli şeylerimizi düşmanlarınıza haber veriyorlar; düşmanlarımızın gizli şeylerini ise bize bildirmiyorlar. Bunun üzerine Ömer: "Onların yanına varınca, kendilerine bir koyun yerine iki koyun, bir inek yerine iki inek, her bir şeyin yerine iki şey vermeyi teklif et; eğer onlar bunu kabul ederlerse haklarını ver ve onları yerlerinden çıkart. Eğer senin bu teklifini kabul etmezlerse, kendilerine bir yıl süre tanı ve sonra şehri yık", dedi. Umeyr, bu teklifi yaptı; onlar reddettiler. Bunun üzerine onlara bir yıl süre tanıdı, sonra şehri yıktı. Umeyr İslami savaş ilkeleri doğrultusunda Arabissos Kalesi'ni kuşatıp ya Müslüman olmalarını ya da cizye verip zımmî olmalarını veyahut da bir yıl içerisinde kenti terk etmelerini teklif eder. Ancak Bizans ordusunun üzerine gelmesi üzerine Suriye'ye çekilir. Bir yıl içerisinde Arabissoslular Müslümanlara karşı dostane bir tutum sergilemedikleri için 643'te İmparator 2. Konstans (641-668)'in generallerinden Valentios İstanbul'a dönünce, Araplar tekrar Anadolu'ya girerler ve Umeyr, Arabissos'u ele geçirir.

taraflarını 1071-72’de fethetmiştir.” (İlyas Gökhan-Selim Kaya, 2008; 114. Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedani, 1338, 1, 49)

Böylelikle 11. asırda Selçuklu Türklerinin eline geçen bölge, kısa bir süre sonra Ermeni Prensliğinin, Hatay’daki Haçlı Kontluğunun nüfuzu altında kalıp Anadolu Selçuklu Devleti kurulduktan sonra ancak 13. Asırda yığıntıların yanında Efsus adında küçük ama mamur bir köy haline gelmiş ve Ashab-ı Kehf Külliyesi kurulmuş, Dulkadirli Beylerince de imar ve ilaveler yapılarak vakıf haline getirilmiştir. Efsus, 1525’ten itibaren Elbistan kazasının karyesi 1802 yılından sonra da nahiyesi olmuş, 1910’da belediyelik, 1944’te de ilçe teşkilatına kavuşarak Afşin adını almıştır.

Kökenbilim (etimoloji); dilbilim (filoloji) araştırmalarında ortaya çıkan bilimsel disiplin olup, bir terimin ilk ortaya çıkışından günümüze kadar geçirmiş olduğu değişiklikleri ve farklılaşmaları inceleyen bilimsel bir disiplinin anlamına gelir. Bu disiplin sayesinde şu an yaşayan ve kullanılan sözcük ve kavramların kökenlerine, hangi dillerde ne anlamda kullanıldıklarına ve değişerek günümüze kadar nasıl gelebildiklerine ilişkin bilgiler daha sağlıklı bir biçimde edinilebilmektedir. Bu bağlamda Afşin adının tarihi süreç içinde genelde Anadolu’da, özelde de Kapadokya bölgesinde yaşamış olan toplumlarda değişerek Arpasus, Arap’su ve Arabissos’tan Efsus (Yarpuz)’a nasıl dönüştüğünü açıklamak için etimoloji disiplininin yararlanacağız.

Kahramanmaraş’ın Afşin ilçesinin topografik ata isimleri olan Arpasus, Arap’su, Ebsus (İbsos), Arabissos, 1071’den sonra ise Bizans kaynaklarında Aramisos ve İslam kaynaklarında da Efsus’tur. Bu isimler, tarihi sırayla: Hititler döneminde Arpasus (Eyicil, 2005;289) Asur kralı II. Sargon döneminde (MÖ: 727-705) (<http://www.osi.hu/cpd/ete/armenia/nogokhayos.html.16/09/2009>), Arabissos, Seleukoslar döneminde Efsus’un adını Ebsus olarak zikredenler de bulunmaktadır . (Eyicil, 2005; 289) Besim Atalay da İskender Çağı ve İskender Krallıkları döneminde Efsus’un İpsos (İpsus) olarak anıldığından söz etmektedir. (Atalay, 1933/1923) Romalılar (Ostrogorsky, 1981; 73) döneminde Arabissos farac, 1987; 164) ve Bizanslılar Arabissos (Yinanç, 1965; 223), İslam kaynaklarında ise Efsus Eyicil, 2005; 289) olarak belirtilmiştir. 1071’den sonra ise Bizans kaynaklarında Aramisos adıyla geçmektedir. (Alexiad, 1996; 434) Ebu’l Ferec de bu yerden Arbisos (Farac, 1987; 204) diye bahseder. Honigmann da bu adın Ermenice’de Arap’su şeklinde telaffuz edildiğini belirtir. (Honigmann, 1970; 72) Selçuklular döneminde İbn-i Bîbî, Erbisos (Bal, 2005; 544) ismiyle anar. Osmanlılar döneminde de resmi ismi Efsus, yöresel ismi ise Yarpuz olmuş, Arifi Paşa, Binboğa ve Atlas Yazısı Türkmenleri’nin Efsus, yerine Yarik ismini kullandıklarını belirtmektedir. (Eyicil, 2005; 289) Kent Dulkadirli ve Osmanlı döneminde Efsus olarak tanındı. Şemseddin Sami, Efsus’u Elbistan kazasına bağlı bir nahiye

merkezi olarak tanımlanmaktadır. 1910 yılında belediyeleşen Efsus (Yarpuz) 02.08.1944 gün ve 4642 sayılı kanunla ilçe örgütüne kavuşarak Afşin adını aldı. Cumhuriyet döneminde Elbistan'a bağlı bir bucak merkezi iken 02.08.1944 gün ve 4642 sayılı kanunla 1944 yılında ilçe merkezi yapıp Afşin adı verilmiştir.

Afşin adı, Bizans kaynaklarında Arabissos, Arapça eserlerde Efsus şeklinde geçer. Selçuklular devrinde de aynı adla anılır. Sonra bu ad, halkımızca Yarpuz şekline çevrilmiştir. Afşin adının; Sultan Alparslan döneminde Alparslan'ın değerli kumandanlarından Afşin Bey'den geldiği (Sümer, 1987; 4) yaygın bir görüştür. Ancak, Afşin isminin ilk kez 1944 yılında, Mükrimin Halil Yinanç ve Hasan Reşit Tankut tarafından Bekçi-oğlu Afşin'in ismini yaşatmak amacıyla yeni ilçe olan Efsus'a verilmesi bu yaygın görüşü sarsar. Bilge Umar da bu görüşe katılmaz. Ona göre, güçlü bir olasılıkla, Yarpuz, Arabissos adının Türk ağzına uydurulmuş biçimidir. (Alexiad, 1996; 434) Ancak Bilge Umar'a göre Yarpuz'un Arabissos'un Türk ağzıyla ifade biçimi

olduğu görüşü zorlama bir yorumdur. Umar, bir başka ihtimalden daha söz ediyor: Anna Kommena'nın *Malazgirt'in Sonrası* adlı eserinde, Afşin-Elbistan yöresindeki kale kentlerinden söz ederken Herzfeld'in zikrettiği Tel Khampson'un büyük bir ihtimalle, Tilafşin Kalesi olduğunu belirtir. Çünkü Hellençe'deki -tel ve Arapça'daki -til; Türkçe'de 'höyük' anlamına gelmektedir. (Alexiad, 1996; 434). Osman Turan'a göre de, Arabisus, Erbisûs veya Efsûs ve bu gün de Afşin'e dönüşmüştür. (Turan, 1993; 286) Afşin'in Hüyükklü (Tilavşin) Köyü'ndeki höyük günümüzde geniş bir yığıntı halinde bulunmaktadır. Burada bir de 'kis' denilen malzemeden yapılmış tarihi kalıntı vardır. Gezip gördüğüm ve çeşitli yönlerden fotoğrafladığım tarihi kalıntı, daha çok bir konak ya da saray görüntüsünü vermektedir.

Hasan Reşit Tankut'un Maraş'tan yöreye doğru yaptığı gezi notlarında, "Tepenin (Hüyükli'deki höyük) eteğinde hatları belirsiz bir konak kadidi vardı. Yıkıntı haline gelmiş fakat yığıntı olmamıştı. Abasına bürünmüş bir çöl adamı gibi upuzun, sade kafes ve gölge olarak dikeliyordu. Nedir dedim, eski saray harabesi dediler. Tilavşin adını şimdi anlar gibi oluyordum. Til, tel ve tul şekilleriyle de bazı tepelere verilen bir isimdir. Arapça'ya da Türkçe'ye de eski kaynaktan aynı geçmiş olmalıdır. Adın, Afşin kısmına gelince, onun da Türk Tarihini dolduran Afşinlerden birisinin olması gerekiyor," (Tankut, 1944; 99-100) der. Tilavşin Köyü 1563 yılı Maraş Tahrir kayıtlarında Defter-i Hakanî defterlerinde geçmektedir. (Yinanç-Elibüyük, 1988; (harita 5) Bu belgede Elbistan Kazası (1563) başlığı altında yöremizin bir haritası verilmekte ve Efsus (Afşin)'un kuzeyindeki ve güneyindeki köyler şöyle gösterilmektedir: Kuzeydeki Köyler: Armutalan, Oğlakkayası, Koçovası, Marabuz, Kerevin, Kabolak, Tanır, Lorşun, Hunu, Sevin, Uzun Kilise, Emirilyas, Alemdar, Çomu, Çavlıhan, Mekir, Arıstıl, Sinekli, Kuşkaya, Karagöz. Güneydeki Köyler: Çağılhan, Kötürecik, Ördcek, Kitiz, Tombak, Kamışcık, Kargabük, Tilavşin, Aldaş, Solcak (Yinanç, Yrd. Doç. Dr. Mesut Elibüyük, 1988: Harita 5.)

Sümer, Sultan Baybars'ın Moğolları Hunu Ovası'nda yenmesinden sonra Türklerin Efsus (Arabissos) karyesinin adını Yarpuz'a çevirdiklerini belirtmektedir. "Türkler savaşın vuku bulduğu Hunu Köyü'nün güneyindeki Efsus (Arabissos) şehrinin adını Yarpuz'a çevirerek Türkçeleştirmişlerdir. (Sümer, 1985; 75).

XI. yüzyılın ünlü Türk lügatçisi Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügat-it-Türk'ünde Yarpuz'a güzel kokulu bir ot, kır nanesi ve yılan yiyen bir hayvan, firavun sıçanı anlamlarını verdiğini görüyoruz. Yılan, yarpuzdan kaçır. Örnek olarak da 'Kaça barsa yarpuz utru kelür', yani yılan yarpuzdan kaçır, (fakat) nereye gitse ona karşı gelir'. (Bu sav, sevmediği şeyden çekinen ve fakat yine o şeye yakalanan kimse için kullanılır) (Kaşgarlı Mahmud, tarihsiz; (39-40). Zamanımızda Yarpuz'un yerini Afşin almıştır ki, hayret vericidir. Afşin, Yarpuz'a yakın bir tepenin adı idi. Bu sebeple bu iki ad yan yana yaşatılabilir. Eshabü'l-Kehf'in uyuduklarına inanılan yer, Yarpuz'un (Afşin) hemen batısındadır. Bizim müellif gibi eski ve tanınmış birçok müellif de Eshabü'l-Kehf'in, yani mağara yârânı'nın burada olduklarına inanmışlardır. (İslam Ansiklopedisi, 1991; 467). Bundan dolayı Maraş Beyi Nusrete'd-din Hasan (ölümü: 1234) burada bir ribat, bir kervansaray ve bir de cami yaptırmıştır. Dulkadirli burda bazı binalar meydana getirmişler ise de bunlar harap olmuştur)" (Sümer, 1985; 75).

2.Ashab-ı Khef'in Yeri Neresidir ve zulme maruz kalmaları ve uyanmaları hangi tarihlerle eşleşmektedir?

Anadolu'da Selçuklu mimarisinin önde gelen eserlerinin birisi olan Ashab-ı Khef Külliyesi ilçemiz olan Afşin'de bulunmaktadır. Bu görkemli Selçuk eseri bizim Anadolu'da dokuz asırdır yaşadığımızın en belirgin kanıtlarından biridir. Savaş ve yokluk yıllarında yıkılmaya ve yığıntı haline gelmeye ramak kalmışken aslına uygun biçimde yeniden onarılmıştır. Bu onarımda payı olan herkese teşekkür ve minnet borcumuz vardır. Ashab-ı Khef, Arapça iki sözcükten oluşan bu terkip, mağara ashabı, mağara dostları, mağara arkadaşları anlamına gelmektedir. İslâm kültüründe hadisenin kaynağı 110 ayetten oluşan Kur'anda Khef Suresi içindeki 9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26. ayetlerdir.

Dini metinleri tarihsel yöntemle işlenmesindeki güçlük, genelde yer, zaman ve şahıs adları verilmeyen dini kaynaklı metinlerin yer, zaman ve şahısların belirlenmesini gerekli gören tarih yöntembilimiyle işlenmesi durumudur. Konuya girmezden önce olgucu-atomcu ya da modern batı biliminin temel ölçütlerine değinmek zorunluluğu doğuyor. Modern bilim mantalitesi, rasyonel (akılla temellendirilme), tutarlı, genel ve nesnel olmayan kanıtların dikkate alınmasına sıcak bakmaz. Batıda Rönesans dönemlerinden sonra hız kazanan tarih metodolojisine ilgisizliğimiz asırları alıp, İbn Haldun'un 14. Asırda ortaya koyduğu tarihi coğrafyaya ve nesnel gerekçelere dayandırılan organizmacı tarih metodolojisi de göz ardı ettiğimizden dolayı tarihimizi altın çağ anlayışıyla (geçmişin övgünün övgüsü geleceğin de kötüleceği örgüsüne dayandırmışız. Oysaki İslami tarih anlayışı temel dini kaynakların ruhundan hareketle atalara körü körüne itaati değil, hakikate itibar edilmesini ve adalet ölçülerine dayanılmasının yanında geleceğin kötümserlikle değil ümit var olunmasıyla karşılanmasını öngörmektedir. Modern bilim bizden ne istiyor? Övgülerle göklere çıkaran ya da yergilerle yere batıran öznel bir anlayışla değil makul, nesnel, aklın ilkelerine ters düşmeyen sayısal gerçekliklere ve rasyonel açıklamalara dayanan veriler istiyor. Aslında bir tarih de böyle telif edildiği zaman bizi ikna edici olabilir.

Konumuz olan Ashab-ı Khef'i bu ölçütlerle irdelediğimizde sanırım daha inandırıcı ve ikna edici olur. Çünkü Ashab-ı Khef'in 309 yıl uyudukları olgusu temel alınır ve Roma İmparatorluk Tarihi içinde İsevilere zulmün ne zaman başlayıp ne zaman kesin olarak bittiği, yine Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu içinde ne zaman resmi din kabul edildiği ortaya konulursa sanırım açıklamalar rasyonel bir temele oturtulabilir.

Kur'anda bu konuda Ashab-ı Khef'in sığınıp uyudukları Mağaranın yeri ve tarihi bildirilmeyip sadece "üçyüz yıl uyudukları dokuz yıl da kendileri ilave ettikleri" ifadesi geçmektedir. Bu durumda Kur'anın Bağlamı'na ve

Hadis Usulü'ndeki kıstaslara uymayan –yer, tarih, isim ve sayı veren- hadis- lere ve tefsir kitaplarına bakarak tezimizi güçlendirmek oldukça zordur. Mo- dern bilimin istediği kanalı deneyenler sanırım daha avantajlı duruma geçer. Olay nerede ne zaman gerçekleşmiştir? Kabaca Roma İmparatorluk çağında Arabissos (Afşin) ya da Tarsus ile Efesus'ta olduğu belirtilmektedir. Burada ilk yapılacak şey; Roma İmparatorluk döneminde imparatorların Hristiyan- lara aralıklarla yaptıkları üç asırlık sistematik yıldırma ve zulmün mercek altına alınmasıdır.

Hristiyanların, Eshabü'l Kehf ile ilgili hatıraları aynen şöyledir: Roma hükümdarı Decius (Akşit, 1985; 405) Hristiyanları öldürmeye giri- şince, asil bir aileye mensup yedi kardeş, dinlerini terk etmelerini isteyen Efesus Valisinin tehditlerine cesaretle direndikten sonra, bir mağaraya sı- ğındılar. (Sümer, 1987, 23) Bundan sonrası hem olayın tarihi hakkında Hı- ristiyan ve Müslüman kaynakları ihtilaf içermekte hem de uyku sürelerine ilişkin farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Hristiyan kaynakları Ashab-ı Kehf'in uyku sürelerini 158 ve 197 yıl olarak, İslâm kaynakları ise 300-209 yıl olarak belirtmektedirler. Roma imparatorluk tarihi içinde İsevilere şiddetli ve acı- masız uygulamalarıyla iki imparator öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki Decius (249-251) ve ikincisi de Diocletianus (283-305) tur. (Akşit, 1985; 405-406) Bunların her ikisinin isminin telaffuz biçimi yöremizdeki halk söyleyişindeki Dakyanus ya da Dakyus'a uygundur. F. Sümer Hoca, Decius'un (249-251) yıllarındaki hükümranlığını söz konusu etmese de hesabı bu tarih (250) üze- rinden 158 yahut 197 yıl geçtikten sonra 408 veya 447 yılında uyandıklarını belirtiyor. II. Theodosius (408-450)'ün başa geçtiği 408 yılından neredeyse 100 yıl önce Bizans İmparatorluğu Hristiyanlık ve her türlü mezhebi serbest hale getirmişti. (Akşit, 1985; 574) Yedi Uyurlara baskıyı yapan kralın Di- ocletianus olduğu söz konusu edilecek olursa, Hristiyan kaynaklarına göre bu kez uyanma olayının Diocletianus (283-305)'un iktidar süresi içinde Hı- ristiyanlara gelen baskının 303 yılından itibaren başlaması dolayısıyla 303'e 158 eklendiğinde Roma imparatorluk kronolojisi içinde imparator Markianos (450-457) (Ostrogorsky, 1981; 55), 197 eklendiğinde de I. Anastasios (491- 518) (Ostrogorsky, 1981; 59) döneminde uyanmış olacaklardır.

Matematik mantık yoluyla hesabı verilebilir ve tarihsel gerçeklere uygun düşen ama hiçbir kaynakta da söz konusu edilmeyen diğer bir ihtima- lin daha olduğu kanısındayım. Bir zihin jimnastiği yaparak mevcut yorum- lara şunu da ekleyebiliriz. Yahudilerin dışında İsevilere ilk zulmü yaptıran İmparator'un Neron (54-68) (Akşit, 1985; 105) olduğu bilinmektedir. Roma imparatoru Neron'un, 64 yılındaki Roma yangını (Akşit, 1985; 114) ndan sonra İsevilere Roma'da bir zulüm dalgası gelmiştir. Arabisos'ta Yedi Uyur- ları takibata uğratan yöneticinin Neron'un kale komutanlarından ya da valile

rinden biri olması durumunda Ashab-ı Kehf'in (64-65)'li yıllarda mağaraya sığınmaları söz konusu edilebilir. Bunların mağarada 158 yıl uyudukları söz konusu edildiğinde İmparator Marcus Aurelius (218-222) döneminde 218 yılında, eğer 197 yıl uyudukları söz konusu edilirse Egnatius Gallienus (253-268) un döneminde 267 yılında uyanmış olacaklar ki, her iki tarihte de Hristiyanlık Roma'da serbest bir din haline gelmemiştir. Eğer Müslümanların iddia ettikleri gibi (309 Hicri, 300 Miladi) yıl uyudukları söz konusu edilirse, 360 yılında uyanmış olmaları gerekir ki, bu tarih, Flavius Cladius Julianus (360-363), Flavius Cladius Jovianus (363-364), Flavius Valentianus I. (364-375), E. Gratanus (378-383), Flavius Velentianus II. (383-392), Theodosius I. (379-395) ün imparatorluk dönemlerine yakındır. Bu dönemler Hristiyanlığın kesin olarak Roma'nın ikinci ve son kez resmi din edildiği yıllardır. Jovianus'un kısa süren iktidarı döneminde, selefi Julianus'un imparatorluk içinde yeniden diriltiği Paganizm, yerini tekrar Hristiyanlığa bıraktı. Böylelikle (363-364) de Hristiyanlık kesin bir dini özgürlük zaferine kavuşmuştu. (Akşit, 1985; 597) Dolayısıyla İsevilğin Anadolu'da yayıldığı tarih olan 60'lı yıllardan Hristiyanlığın imparatorluk içinde -323'te Constantinus tarafından- resmi din olarak kabul edilmesine ve sonra tekrar yasaklanmasına ve nihayet ikinci ve son kez resmi din haline geliş tarihine kadar geçen süreç içinde hüküm süren tüm Roma imparatorlarının din politikalarının irdelenmesi gerekmektedir.

3.Arabissos'un Kuruluşuna İlişkin Tarihsel Bir gezinti

Afşin (Arabissos) e ilişkin en eski belge Asurlular dönemine ilişkindir. MÖ: 713 yılında bölgeye yaptığı ikinci seferinde Asur Kralı II. Sargon, kendisinin damadı olan Tabal Kralı Ambaris ile birlikte Asurlar'a isyan hazırlığında bulunmakta olan Muşki Kralı Midas, Urartu Kralı Russa ve diğer kralları devirip yerlerine Asurlu valiler tayin ederek ülkesine geri döndü. (Günaltay, 1987; 307-312)

"Assyria'nın fethi Asurlular tarafından amaçlanınca, Mita, komşu küçük krallıkları, II. Sargon'a karşı kışkırttı. Sinuhtu prensi Assyrialılara vergi ödemek durumunda bırakıldı, Sargon II, onu tahttan indirerek onun ülkesini Ptolome'nin Tyna'sına göre Kataonia bölgesi içinde bir kent olan Arabissos -günümüzde Yarpuz-u Atuna prensi Matti'ye verdi. Sinuhtu muhtemelen Sis ve Yarpuz arasındaki Saros (Sarız)'un ortasında kurulmuştu." <http://www.osi.hu/cpd/ete/armenia/nogokhayos.html>. 15/09/2009) .

Bu tarihi veriyle Afşin'in yerinde, adı bilinmese de, Asur Kralı Sargon II'nin hükmettiği dönem olan MÖ: (722-705)'lerde Tabal Beyliğinin merkezi olarak kendisinden bahsettiren bir kentin bulunduğu söylenebilir.

Akademisyenler için, bir konuya vakıf olmadan o konu hakkında hüküm vermek kadar ağır bir yük olmasa gerek. Bir araştırmacı olarak yargıda

bulunmak istiyorsunuz, ama akıl, gelebilecek eleştirileri başkasından önce işini yapıyor ve yargınızı esnetiyor. Beş yıldır üzerinde çalıştığım *Afşin ve Yöresi Tarihi* isimli çalışmamda Afşin (Arabissos)'ın tarih sahnesine ilk kez ne zaman ortaya çıktığı konusunu aydınlatmaya çalışıyorum. Arabissos'un, II. Sargon zamanında tarih sahnesine çıksın istiyorum ama elde belge yok. Tarih isteğe değil, belgeye bağlı olarak yazılan bir bilimsel disiplindir. Ermeni tarihçi Nogokhayos, yukarıdaki satırlarda da belirtildiği gibi II. Sargon'un (522-507) yıllar arasında bölgemizdeki Geç Hitit Beyliklerini ortadan kaldırması konusunu işlerken yöredeki "Tabal Beyliğinin merkezi olan kente Ptolemaios I (305-285)'un Tyna'sına göre, Arabissos diyerek açıklamaktadır. Fakat kendi dönemine kadar bu kentin adı bilinmediği için Bizans dönemindeki Arabissos'un yerine işaret ederek açıklıyor.

Başka bir kaynaktan Afşin-Elbistan Bölgesi tarihinden Asur Kralı II. Sargon döneminde bir kez daha söz konusu edilmektedir. Mita Kargamış'ı fethetmeyi başardı fakat II. Sargon, onu Que ve fethedilmiş diğer bölgelerden Mita'nın Harrua şehrine kadar bölgeden püskürttü. Harrua Seleokusların yerinde Calicadnus (Göksu) ile aynı yerde kurulmuştu. Mita, Kilikya'dan Suriye'ye, Kilikya'nın dağlarına doğru hareket etmekle hata yaptı. Suriye'ye vergi veren küçük prensliklerin bölgesi olan Kilikya Dağları'na kadar kendi topraklarına katmıştı. Bit Burutas'ın ülkeleri, Kommana, Malatya ve (Maraş'taki) Kummuh ülkeleri birer birer Suriye'den ayrılmıştı. Uas-sarme, Hulli'nin oğlu, Bit Burutas'ın kralıydı. Daha sonra III. Tiglatpalasar tarafından Tabal Krallığı olarak adlandırıldı. Sonuç olarak Hullilerin yaşadığı bir şehir ya da bölge olan Tabal ile aynıdır. Sargon, kızkardeşi Ahad-abis'u'yu Hulli'nin oğlu Ambris'le evlendirdi ve kızına çeyiz olarak Hilakku (Cilicia) yu verdi. Bu aynı zamanda Kayseri'nin doğusundaki Zamantı Vadisi'nin nasıl kurulduğunu açıklar. Ambris şu lütuflara rağmen Mita ve Urartu Kralı Rusa tarafından ayartılıp velinimetine (Sargon) karşı isyan etti. Sargon onu cezalandırarak ülkesini Suriye'nin bir eyaleti yaptı. Komana Kralı Gunzianu, komşu kral Ambris gibi aynı sebepten ötürü tahttan indirildi ve onun ülkesi Malatya'ya ilhak edildi. Malatya Kralı Tarhunazi de Sargon'a ihanet etti. Daha sonra hapsedildi ve onun eyaleti Kummuh prensi Mutallu'ya geçti. Mutallu Sargon'a sadık değildi ve Urartu eyaletine kattı. Sargon onu sürgüne gönderdi ve Kummuhu prensliği Suriye'nin bir eyaleti oldu." (<http://www.osi.hu/cpd/ete/armenia/nogokhayos.html>.15/09/2009.)

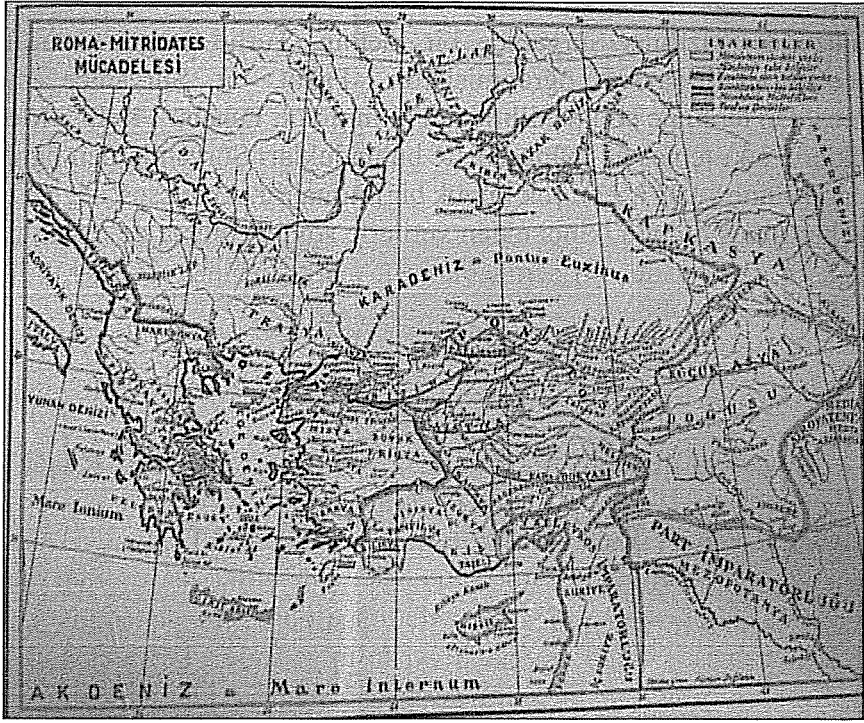
Afşin'e ilişkin Roma dönemindeki belgelere gelince; Roma, imparatorluk yönetimiyle idare edildiği için imparatorluk toprakları eyalet ve vilayetlere bölünmüştü. Eyaletlerin yönetim merkezleri (başkent) vardı. Eyaletlerin içinde de vilayet yönetimleri vardı. Roma Cumhuriyetinde senato tarafından Proconsul denilen bir yıllığına atanan eyalet valileri vardı.

(<http://en.wikipedia.org/wiki/Proconsul.29/0/2011>). Bunlar Devlet dininin başı sayılan imparator (Akşit, 1985; 56) adına devletin tanrılarına ibadet edilmesine nezaret ederlerdi.

Afşin, (Arabissos) ismiyle ilk kez Roma İmparatorluğu sınırları içindeki Kapadokya Eyaleti ve Kataonia bölgesini gösteren MS: 140 yılından kalma bir haritada (Ramsay, 1960; 280-281 arası) geçmektedir. Dolayısıyla il-çemizin geçmiş izlerini artık Roma İmparatorluk tarihi içinde büyük ve önemli bir kent olarak yakalamaya çalışacağız. Afşin-Elbistan yöresi, Anadolu'nun tarihi geçmişi içinde Osmanlılar dışında her dönemde gerek askeri gerekse ticari önemi olan yolların kavşağında bulunduğundan doğudan batıya, batıdan doğuya ya da güneyden kuzeye, kuzeyden güneye sefer yapan ordular ve ticaret yapan tacirlerin en fazla takip ettikleri yollardan biri olmuştur. İmparator Vespasianus (69-79) döneminde Kapadokya Eyaleti'ndeki düzen, Roma garnizonunun varlığı ile korunuyordu. Bu yüzden Vespasianus doğudaki bu emniyet düzenini daha sağlamlaştırmak için MS: 72'de Commegene (Umar, 1993; 459). kralı IV. Antiochos'u Parthia (Özsait, 2000; 334-378) ile gizli ilişkiler kurduğu gerekçesiyle tahtından azlettiğini bildirip Suriye Valisine, Commegene krallığına son vermesi emrini verdi. IV. Antiochus'un oğulları Armenia Kralı Vologases'e sığınınca, bu kez Vespasianus, Armenia Kralını da tahtından azlederek burayı ve Kapadokya'yı Galatia Eyaletiyle birleştirdi. (Akşit, 1985; 146).

Hadrianus (117-138) Roma imparatorları içinde geziye çıkarak imparatorluk topraklarını en çok gözleme fırsatı bulan kişidir. Onun bu gezilerdeki amacı; imparatorluğun ekonomik ve askeri gücünü yakından tanımak, buna göre de tedbirler almaktır. Hadrianus 124 yılında Akdeniz'de sahil boyunca seyredererek Afrika ve Cyrenaica'yı ziyaret etti. Antiocheia (Antakya)'ya çıkarak Fırat dolaylarına gitti. Bu arada savaş hazırlıklarında bulunduklarını haber aldığı Parthların Kralı ile görüşerek barışın korunmasını sağladı. Tarsus'a uğrayıp Tyana (Umar, 1993; 805) ve Melitene (Malatya) yolu ile Trapezus (Trabzon) a kadar çıkarak Karadeniz boyunca ilerledi. Ancyra (Ankara)'ya uğrayarak Bithynia'ya geçti. Burada ve Mysia'da Stratonicea, Hadrianapolis gibi şehirler kurdu. (Akşit, 1985; 201).

Hadrianus, ikinci doğu gezisine 128'de başladı, 133 yılına kadar Roma'ya dönmedi. 128'de kışı Atina'da geçirerek, 129'un baharında Ephesus'a geçerek şehrin limanını onarttı... Sonra Caria, Lycia, Pamphylia Phryga'dan geçerek Cilicia'ya gitti. Melissa'da Alcibiades'in mezarını ziyaret etti. Antiocheia'ya, sonra da Cappadokia'ya geçti ve Samasota (Samsat)'da yerli kral ve idarecilerle toplantı yapıp dostluklarını yeniledi. (Akşit, 1985; 201-202).

Harita 1

Hadrianus'un her iki gezisi içinde gezdiği yerlere gidebilmesi için Cappadokia Eyaleti'ndeki Kataonia bölgesi içinde gösterilen yöremizden geçmiş olması gerekir. Çünkü Arabisos'un büyük bir garnizon kenti olarak haritada gösterildiği tarih MS: 140 tarihidir. Yani Hadrianus'un genelde Anadolu'ya özelde de Kapadokya Eyaletine ve Kataonya Vilayetine yaptığı geziler sırasında Arabissos'un bölgenin ticari ve askeri sefer yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla bir garnizon kenti olarak kurulmuş olması mümkündür. Çünkü bu gezilerden onbeş yirmi yıl sonra Arabissos haritalarda gözükmeye başlamıştır. İlçemize ilişkin bu belgelerden hareketle tarihi geçmişini kurgulama imkanına sahibiz. Ayrıca, Abu'l Farac Tarihi'nde şu bilgilere rastlamaktayız. "Roma İmparatoru Tiberius, devrinin 4. yılında karın ağrısından ve bağırsak bozukluğundan hasta olmuştu. Ölmek üzere olduğunu anlayınca kızı Augusta'yı Kapodokya'daki Arabisos'tan gelme olan Mauricius'a zevce olarak verdi, tacı onun başına geçirdi ve üç gün sonra da öldü" (Farac , 1987; 164). Bazıları Mauricus (582-603)'un, General Tiberius'un daha sonra kent haline getirdiği Kapadokya'daki Arabisos Köyü'nden olduğunu söyler.

Arabissos'un kuruluş zamanına ulaşabilmenin bir yolu da Ashab-ı Kehf (Yedi Uyurlar) olgusunun izini takip etmektir. Faruk Sümer'e göre, Batı Avrupalı Hristiyanlar mağara arkadaşlarının başından geçenleri

VI. Yüzyılda yazılmış Süryanice bir metnin, Turlu Gregoire tarafından Latince'ye çevirisinden öğrenmişlerdir. Fakat bu Süryanice metnin Yunanca'dan tercüme edilip edilmediği bilinmiyor. Eshabü'l Kehf'i Mekkeli müşriklerin sıkı temas ve münasebette bulundukları Süryanilerden öğrenmiş olmaları (Sümer, 1987; 23). çok büyük bir ihtimaldir. Arabissos'un, MÖ: 8-7. asırda kurulmuş olduğu ikinci elden verilerle söylenebilirse de Romalılar ve Bizanslılar döneminde de önemli bir kent merkezi olduğuna ilişkin birinci elden belgelere sahibiz.

Afşin'in, Arabissos İsmiyle Tarih Atlaslarında Görölmesi

Ramsay'ın muhtelif zamanlardaki yolları gösteren Eski Küçük Asya Haritası (Ramsay, 1960; 22-23) nda Afşin (Arabissos) ismiyle gösterilmektedir. Afşin, İskender İmparatorluğu içinde ortaya çıkan Krallıklar Dönemini ortadan kaldıran Roma İmparatorluğu döneminde Kilikya Vasallığı içindeki Kataon Bölgesini gösteren MS: 140 yıllarına ait bir haritada (Ramsay, 1960; 280-281). Arabissos olarak bu günkü Afşin'in yerinde gözükmektedir. Haritada yerleşim birimlerinin bir kısmı şehir ve piskoposluklar bir kısmı da köyler diye ayrılmıştır. şehir, yani piskoposluk olarak gösterilen Arabissos'un batısında Kokussos (Göksun), güneyinde Germaniceia (Maraş), kuzeyinde köy olarak gösterilenler: Tanadaris (Tanır), kuzey batısında da Maraga (Ramsay, 1960; 300; Umar, 1993; 549-550). yine doğusunda Osdara (Umar, 1993; 621). gösterilmektedir. Afşin'in (Arabissos) adıyla tarih sahnesinde görüldüğü tarih olan MS: 140 tarihlerinde Roma İmparatoru Antonius Pius (138-161) başta bulunuyordu. Pius, Küçük Asya'da meydana gelen büyük depremden sonra yıkılan yerlerdeki yol, köprü ve su kemerlerini yeniden inşa ettirdi. Döneminde vergilerin toplanmasında şiddete başvurulmadı. Eyaletler genellikle barış ve huzur içinde yaşadılar. (Akşit, 1985; 213).

Mavrikos (582-602)'un ortak politikaları Sasanilerin elinde bulunan Ermenia Arazisini elde etmek için onların savaşçı halkına gözlerini çevirmeleridir. (Ostrogorski, 1981; 73).

Mavrikus, İran'daki taht karışıklıklarından yararlanarak büyük Husrav Anuşirevan'ın torunu genç Hüsrev'in tahta geçmesini sağlayıp İran Ermenia'sının büyük bir kısmını Bizanslılara terk eden bir antlaşmayı 591 yılında yaptı. (Ostrogorski, 1981; 73). Hüsrev Anuşirevan Ermenia'ya saldırıca Mavrikos, Arabissos ve Hanzit (Umar, 1993; 79; Honigmann, 1970; 74). 'ten asker toplayarak Kitritz yanında karargâh kurmuştu. (Honigmann, 1970; 20).

4.Ashab-ı Kehf'in Afşin'de Olup Olmadığı Sorununa Rasyonel Bir Yaklaşım

Ashab-ı Kehf'in mekanının nerede olduğundan çok onun tarihte oynadığı rol ve dini düşünce içinde gördüğü işlev öne çıkmaktadır. Roma İmparatorluk Çağında MÖ I. Asırda gerçekleştiği belirtilen ve dönemin çok tanrıcı, bu dünyacı pagan dini yapı içinde tevhit inancına bağlı olmaları yüzünden dönemin Roma valisi tarafından ölümle cezalandırıldıkları için kenti terk edip bir mağarada gizlenen gençler, Hristiyan kaynaklarında 158 ya da 197 İslam kaynaklarında da 309 yıl uyutulduktan sonra uyandırıldıklarında kişilerin trajik öyküsü etrafında yıllar içinde birer fenomen halini alırlar. Ashab-ı Kehf'in mekanının nerede olduğuna ilişkin ne kutsal kitaplarda ne de tarihi belgelerde bir ipucu olmamakla birlikte birkaç nokta bu kutsal mekanın Afşin'de olduğuna ilişkin çağrışım yaptığı da göz ardı edilecek bir durum değildir. Bunları maddeler halinde belirtmek istersek:

4.1.Kur'anda sözkonusu edilen –ayete uygun fiziksel durum fizikçi ve astronomlardan oluşan bir bilim heyetine yaptırılan- güneşin mağaranın doğması ve batması sırasında girişine teğet geçmesi Ashab-ı Kehf'in Afşin ilçesinde olduğunu güçlendiren önemli bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

4.2. Somut sosyolojik gerçeklere gelince bunlardan ilki: başka hiçbir yörede görülmeyen ama asırlardan beri bu yörede Mekselina, Yemliha, Mislina, Sazennuş, Tebernuş'un yanında büyük ihtimal Ashabü'l Kehf' tamlamasının ilk kısmının yani Ashabü'l'ün değişerek Esabil biçimine gelen sözcük, yerli halkça çocuklara isim olarak konmasıdır.

4.3.İkincisi de Anadolu Selçuklu Devleti, Dulkadirli Beyliği ve Devlet-i Alî Osmani toprakları içinde Ashabı Kehf olduğu söylenen yerleşim yerlerinden yalnızca Afşin'e vakfiye kurularak bu manevi kurumu mukayyet altına almasının Afşin lehinde makul, tutarlı bir gerekçesi sunulabilir.

4.4.Somut sanatsal gerçekler de asırlardan beri zaman içerisinde onarımlar görmüş olmasına rağmen Ashabı Kehf Külliyesi (Ribat, Medrese, Mescit (Erkekler ve Kadınlar) ve Han tüm görkemiyle yaklaşık sekiz asır ayakta kalmasıdır.

4.5.Somut tarihi belgelere gelince, Efsus'a ilişkin 74 belgenin 18'i Ashab-ı Kehf Külliyesi'ne aittir. 10'u Dede Baba tekkesi, 1'i Gerger Köyü arazileri, 2'si Efsus Camii Kebir, 1'i Elbistan Voyvodasının Efsus'ta ikamet etmesi, 7'si Efsus'ta vergi sorunu, 15'i Efsus Nahiye Müdürleri, 4'ü Efsus'ta ayaklanma, 3'ü ayaklanmayı bastırmak için Efsus'a gönderilen askerin mültezimin ekili arazilerini telef etmesi, 1'i Fırka-ı Islahiye, 5'i Zeytun'da asayiş sonrunu, 1'i redif Teskeresi, 1'i Efsus'ta Askeri Alay'ın kalkması, 1'i Efsus'un 1902 yılında nüfusuna ilişkin, 1'i Elbistan'ın Maraş'tan ayrılmak için Mutasarrıflık talebi, 1'i Efsus'ta 1914'te çıkan yangın, 2'si de Efsusluların Maraş'ın Kurtuluşuna iştirak ettiklerine ilişkindir.

Kaynakça

- Akşit, Niyazi *Roma İmparatorluk Tarihi*, İÜEF Yayınları, İst., 1985.
- Alexiad, Anna Kommena *Malazgirt'in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Yay., İst., 1996.
- Arifi Paşa, "Elbistan ve Maraş'ta Zülkadir (Dulkadir) Oğulları Hükümeti", TOEM (Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası), 7. Sene, no 38, 1 Haziran 1332/1916.
- Atalay, Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Matbay-ı Amire, İst., 1339/1923, Aktaran: Yusuf Özbaş (1973).
- Bal, Dr. Mehmet Suat 'Kahramanmaraş İlinde Bazı Yer Adlarının Tarihi Kökeni', Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004), Cilt: II, İst., 2005.
- Bar Hebraeus Gregory, *Abu'l Farac Tarihi*, cilt: 1, İngilizceye çev. Ernest A. Wallis Budge, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ank., 1987.
- Eyicil, Ahmet Afşin *Ashab-ı Kehf*, I. Kahramanmaraş Sempozyumu Cilt I, İst., 2005.
- Gökhan, İlyas -Selim Kaya, Maraş Emirleri, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2008, s. 114.
- Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedani, *Camiü't-Tevarih*, (neşr. Behmen Kerimi), Tahran 1338/1922, 1, 49.
- Günaltay, Şemsettin Yakın Şark II, TTK. Yayınları, Ank., 1987.
- Honigmann, Ernst Bizans Devletinin Doğu Sınırı, Çev. Fikret Işıltan, İÜEF Yayınları, İst., 1970.
- <http://www.osi.hu/cpd/ete/armenia/nogokhayos.html>. 16/09/2009.
- <http://www.osi.hu/cpd/ete/armenia/nogokhayos.html>. 15/09/2009.
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Proconsul>. 29/0/2011.
- İbn-i Bibî, *el-Evamirü'l-Ala'iyye* (Selçukname) cilt: 1, Tıpkı Basım, Adnan Sadık Erzi, Ank., 1956, Çev. Mürsel Öztürk, II Cilt, Ank., 1996.
- Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügat-it-Türk*, Çev., Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları 523, TTK Basımevi, tarihsiz.
- Ostrogorsky, Georgy *Bizans Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTKY, TTK Basımevi, Ank., 1981.
- Özgüç, Tahsin *Elbistan Ovasında Tetkik Gezileri ve Kara Höyük Kazısı*, Belleten, 1948, Cilt: XII, Sayı 45.
- Özsait, Mehmet "Anadolu'da Hellenistik Dönem", Anadolu Uygarlıklar Ansiklopedisi 2, Görsel Yayınevi, İstanbul, 1982.
- Ramsay, W. M. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, ME Basımevi, İst., 1960.
- Sümer, Faruk Yabanlu Pazarı, Türk Dünyası Araştırmaları Yay., İstanbul, 1985.
- TURDAV Yayınları, İst., 1987.
- Turan, *Osman Selçuklular Zamanında Türkiye*, İst., 1996.
- Tankut, Hasan Reşit *Maraş Yollarında*, Recep Ulusoglu Basımevi, Ank., 1944.
- Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İşaret Yayınları, Ank., 1990.
- Umar, Bilge *Türkiye'de Tarihsel Yer Adları*, İnkılâp Yay, İzmir, 1993.
- Yinanç, Mükrimin Halil İ.A., Cilt IV, Elbistan maddesi, MEB, Maarif Basımevi, İst., 1965.
- Yinanç, Refet, Yrd. Doç. Dr. Mesut Elibüyük, Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, *Maraş Tahrir Defteri*, No: 1 Cilt I, Ank., 1988.